

De vruchtwisseling op een boerderij in Zuid-Beveland, 1847-1873

Hans Mol

1 Adriaan Vaar, omstreeks 1865

Bij een verhuizing twee jaar geleden vond ik in een hoekje achter op zolder van ons oude huis een grote koker terug met een grote rol millimeterpapier waarop ik ooit de vruchtwisseling van een voorvaderlijke boerderij had ingekleurd. Ooit wil zeggen, in 1985, toen ik een aparte studie wijdde aan het bedrijf van een zekere Adriaan Vaar en zijn moeder Wilhelmina Vaar-Walhout even ten noorden van het dorp Oudelande op Zuid-Beveland. Een deel van Adriaan Vaar's documentatie, met onder meer een loonboekhouding waarop het onderzoek kon worden gebaseerd, was na zijn dood, samen met zijn bezit bij de familie Mol terechtgekomen. De man is nooit getrouwd geweest, waardoor de erfenis toeviel aan zijn nichtje, mijn verre betovergrootmoeder Johanna Everdina Wilhelmina (alias Wantje) Vaar. Ik heb de belangrijkste resultaten overigens gepubliceerd in de jaargang 1986 van het *Archief van het Zeeuws Genootschap van Wetenschappen*, onder de titel 'Een doorsnee bedrijf met een

ongewone boer' (pp. 73-108). Het bleek toen alleen niet mogelijk het schema als illustratie toe te voegen.

Omdat er vandaag de dag digitaal zoveel meer te visualiseren is dan in de jaren tachtig leek het me aardig de afbeelding in de Nieuwsbrief te tonen, zodat de details (bij inzoomen) zichtbaar kunnen worden. En dat lijkt van belang omdat er bij mijn weten weinig van zulke precieze reconstructies gemaakt zijn of kunnen worden.

De percelen land en de gewassen die er in de verschillende jaren op geteeld werden zijn te achterhalen uit het *Arbeidsverdiensteboek* dat door Adriaan Vaar over de kwart eeuw tussen 1847 en 1873. Dit was geen boekhouding om de productie bij te houden. Zij diende eerst en vooral om alle uitgaven aan personeel te registreren. Omdat de meeste betalingen op basis van akkoordloon werden gedaan, schreef Vaar overal steeds de naam en het nummer van het perceel erbij, met de oppervlakte in (Blooise) gemeten en roeden. Voor de vergelijkbaarheid heb ik die in het schema steeds omgezet in hectares. In totaal was er bij de boerderij zo'n 16 tot 17 hectare als bouwland in gebruik. De meeste percelen lagen dichtbij elkaar, op kleigrond van middelmatige kwaliteit in de Molenpolder en de Hugo Kostenhoek, een kilometer ten noordwesten van de dorpskern van Oudelande. Het betrof een gemengd bedrijf, waarvan het veeteeltonderdeel in de bron helaas niet goed in beeld komt. Mijn schatting is dat Vaar zo'n acht tot tien koeien hield, met nog wat jongen en mestvee, op een totaal aan hooi- en weiland van 17 tot 18 hectare.

De bouwlandpercelen waren omwille van de afwatering doorsneden met smalle greppels, die meteen ook de begrenzing van de kleinere stukken land vormden die als de eigenlijke bebouwingseenheden fungeerden. Ze werden in Zeeland ‘stikken’ genoemd. In de regel waren ze vrij smal, zo’n tien tot vijftien meter breed, en dan ‘rond’ gelegen, dat wil zeggen in het midden hoger dan aan de kanten. Wel hadden ze een gemeenschappelijk vooreind. De oppervlakte varieerde maar besloeg gemiddeld 253 roeden ofwel 33 are. Op sommige stukken naast elkaar werden wel dezelfde gewassen geteeld, met name in de eerste jaren na de braak, die logischerwijs op een grotere eenheid gelegd moest worden. Maar – zoals het schema laat zien (zie aan het einde van deze bijdrage) - na de tarwe die vaak op het koolzaad na de braak volgde, kregen de stikken elk vaak een aparte invulling. Dat leidde tot een lappendeken aan kleuren en gewassen. Het landschap moet toen dus een totaal ander aanzicht hebben gehad dan tegenwoordig, wellicht vergelijkbaar met de ‘gecontroleerde’ rijenteelt die nu hier en daar in opkomst is.

Met het noemen van de braak is meteen duidelijk dat de vruchtwisseling in de beschreven periode een traditioneel karakter had op dit bedrijf. Zoals uit het bonte schema af te leiden valt lijkt Adriaan Vaar globaal een zevenjarig stelsel te hebben toegepast. Na de braak verbouwde hij koolzaad, ook om stikstof in de grond te brengen voor de tarwe, in het jaar daarop. Dat Zeeuwse hoofdgewas werd vervolgens afgewisseld met bonen of erwten. Daarna was er een per ‘stik’ variërende bezetting met peulvruchten, voedergewassen, gerst, rogge of aardappelen. Van een vaste termijn was echter geen sprake omdat er hier en daar ook wel een vijf- of achtjarige omloop werd toegepast. Voor dezelfde percelen en stikken golden daardoor verschillende termijnen. Opvallend is verder dat het patroon in de jaren zestig doorbroken werd, onder meer met de introductie van de meekrap, de verkleining van het koolzaadareaal en de vermindering van de braak. De plaats van het koolzaad werd daarbij ingenomen door de wintergerst. Verder kan gesignaleerd worden dat de meekrap op een halmgewas volgde en dat na meekrap doorgaans erwten werden verbouwd. De inzaai van tarwe om het andere jaar bleef echter onveranderd op het programma staan. Het leverde in deze jaren kennelijk genoeg op. Wat de meekrap betreft valt te melden dat Adriaan Vaar de initiatiefnemer was van de bouw van een meestoof bij Nisse in 1859 en hij als zodanig wel verplicht was zelf ook wortels aan te leveren. Het was een risicovolle teelt, maar wel een die tot het begin van de jaren zeventig, toen de aniline kleurstoffen geleidelijk aan op de markt doordrongen, de telers nog behoorlijk veel winst bracht.

Uit dat alles blijkt dat Adriaan Vaar voor elk perceel opnieuw overwoog wat hij ging zaaien of poten. Hij bleef de traditie indachtig maar hield duidelijk ook sterk rekening met de marktprijzen. Dat kon ook omdat hij als eigenaar niet gebonden was aan vaste rotatieschema’s die wel aan pachters opgelegd werden. Het *Arbeidsverdiensteboek* verradt daarbij dat de schrijver gek was op cijferen, in het bijzonder om te sparen op arbeidskosten. Als één eigenschap hem kenmerkte, dan was het wel die van zuinigheid, getuige de wijze waarop hij bijvoorbeeld de dagloontotalen naar beneden afrondde. Bij werk voor een deel van de dag rekende hij niet per uur maar per schafttijd, wat steeds een deling in kwarten inhield. Dat leverde bij een dagloon van 75 cent moeilijkheden op omdat kwartcenten niet bestonden ($75 : 4 = 18 \frac{3}{4}$). Voor drie schafttijden (driekwart dag dus) keerde hij niet $0,56 \frac{1}{4}$ uit maar 55 cent. In dat geval schoten de arbeiders er dus voortdurend $\frac{3}{4}$ cent bij in.

Hij liet zich zo ter plaatse kennen als een *Scrooge*, of moeten we zeggen een *Avare*, het Franse woord voor vrek dat toevallig in zijn naam te lezen valt en waarmee in de familie wel de draak

gestoken werd. Volgens de overlevering speurde hij overdag steeds naar de spelden die zijn in klederdracht gehulde dienstmeiden geregeld kwijtraakten. Als hij er genoeg van bij elkaar had, stak hij ze op een speldenkussen, dat hij dan voor een paar centen aan dezelfde meiden verkocht. Zeker is dat hij zijn kapitaal minder met zijn landbouwbedrijf heeft weten te vergaren – al rendeerte dat goed – als met geldschietersactiviteiten. Bij zijn dood in 1881, toen de landbouwcrisis zich al deed voelen en collega-boeren grote inkomstenverliezen lieten noteren, bleek hij als de rijkste man van Oudelande bij 200 personen leningen te hebben uitstaan. Zijn schuldenaren waren naast boeren vooral landarbeiders, die met zijn geld tegen een rente van 5% een huisje konden laten bouwen, met de kanttekening dat Adriaan Vaar zelf dan weer krediet opnam bij de Nationale Hypotheekbank tegen ca. 4%. Omstreeks 1980 ging in het dorp nog het verhaal rond dat Adriaan Vaar de kredietwaardigheid van arbeiders testte door hen als ze bij hem op bezoek kwamen een pijp tabak aan te bieden. Staken ze die aan met een vuurstok op tafel, dan konden ze vertrekken, want dat was een teken van verspilling: ze werden geacht daarvoor een spaander uit het open haardvuur te gebruiken. Zo lijkt deze man naast boer ook bankier te zijn geweest, waarmee hij toch wel in een bepaalde behoefte zal hebben voorzien. Voor wie geïnteresseerd is de lotgevallen van Adriaan Vaars kapitaal: dat heeft de Mollen lang de status van herenboeren bezorgd maar is vervlogen in de crisis van de jaren dertig.

